

تأثیر آموزش برنامه تحول نوجوان به والدین بر ارتباط والد- فرزند و کارکرد خانوادگی

سعید اکبری زردخانه^{۱*}، مریم محمودی^۲

چکیده

نوجوانی مرحله مهمی از تحول هر فردی است و امروزه توجه ویژه‌ای در پژوهش‌های مختلف به این دوره می‌شود. پژوهش حاضر به دنبال بررسی تأثیر برنامه آموزشی تحول نوجوان به والدین بر ارتباط والد-فرزند و کارکرد خانوادگی است. این پژوهش از نوع شبه‌آزمایشی با طرح پیش‌آزمون- پس‌آزمون تک گروهی است. روش نمونه‌گیری به صورت در دسترس و شامل ۴۰ نفر از مادران دانش‌آموزان مدارس غیرانتفاعی شهر تهران بود. برنامه آموزشی مذکور هفته‌ای یک بار و طی ۵ جلسه دو ساعته اجرا شد. ابزارهای مورد استفاده شامل سیاهه رابطه والد- کودک (جرارد، ۱۹۹۴) و مقیاس فرایندهای خانوادگی (سامانی، ۱۳۸۶) بود. یافته‌ها نشان دادند که برنامه آموزشی مذکور تأثیر معناداری بر یکی از خرده‌مقیاس‌های ارتباط والد- کودک داشته و موجب شده که ایجاد محدودیت افزایش یابد. همچنین نتایج نشان داد برنامه آموزشی بر خرده‌مقیاس‌های انسجام و احترام متقابل، مهارت مقابله، تصمیم‌گیری، و حل مسئله اثر معناداری داشته است. درحالی‌که بر خرده‌مقیاس‌های مهارت‌های ارتباطی و باورهای مذهبی اثر معناداری نداشته است. معنادار نبودند. با توجه به نتایج برنامه آموزشی، می‌توان برنامه آموزش تحول نوجوانی را به‌عنوان برنامه‌ای مؤثر بخصوص برای بهبود کارکرد خانوادگی پیشنهاد داد.

کلیدواژه‌ها: رابطه والد- کودک، فرایندهای خانوادگی، تحول نوجوانی، آموزش والدین

۱. استادیار دانشگاه شهید بهشتی، akbari76ir@yahoo.com

۲. دانشجوی دکتری روان‌شناسی کودکان استثنایی دانشگاه علامه طباطبائی mahmoody_m@ut.ac.ir

نوجوانی دوره گذر از دوران کودکی به بزرگسالی است که با تغییرات شناختی، رفتاری و اجتماعی همراه می‌شود. این دوره، زمان شکل‌گیری سهم مهمی از خودپنداره است. پژوهشگران تحولی بر تبیین این که چگونه نوجوانان می‌توانند خودپنداره خود را شکل دهند و چطور آگاهی آنها از خود، روابط آنها را با دیگران، به‌ویژه افراد خانواده تحت‌تأثیر قرار می‌دهد، تمرکز دارند (کوک، ۲۰۰۳). برحسب نظریه وضعیت هویت^۱ (اریکسون، ۱۹۶۸؛ مارسیا، ۱۹۶۶) نوجوانان هویت خود را به‌عنوان بخشی از خود منسجم و یکپارچه تشکیل می‌دهند. فرایند هویت‌یابی با تنش رو به افزایش بین نیاز به خودمختاری^۲ و افزایش هم‌نواپی با انتظارات مشخص می‌شود که برای کسب الگوهای رفتاری متناسب ضروری است (پدیلا-واکر، ۲۰۰۷). پژوهش‌ها به‌طور غالب بر مخالفت‌هایی بین نوجوانان و والدین آنها دلالت دارد که جزء اجتناب‌ناپذیر این فرایند و نیاز به خودمختاری نوجوان است. چنین تغییراتی می‌تواند منبع تعارضات خانوادگی باشد (سمنتا، ۱۹۹۶).

به‌این ترتیب، روابط با والدین، در طول نوجوانی، دستخوش تغییر می‌گردد. به‌طوری‌که آنها در تقلای تحول و شکل‌گیری خودمختاری هستند و مقدار زمان کمی را با والدین خود می‌گذرانند، هرچند بایستی توجه داشت که در سراسر این دوره درجه متوسطی از تعارض والد-نوجوان طبیعی است (منتامیر، ۱۹۸۳؛ سانتراک، ۲۰۰۳). پژوهش‌ها اشاره دارند به اینکه تعارض با والدین در اوایل تا اواسط نوجوانی به بالاترین حد خود می‌رسد و سپس همان‌طور که نوجوان پخته می‌شود، این تعارض کاهش می‌یابد (دگده، بنژه و مس، ۲۰۰۹؛ فارمن و بوهرمستر، ۱۹۹۲). نوجوانان بزرگ‌تر گرایش به حمایت کمتر (چنگ و چان، ۲۰۰۴؛ اسکلتنه، ون لیشوت و ون اکن، ۲۰۰۱) و خودمختاری بیشتر (میسلس، ویسمن و های، ۱۹۹۸) در ارتباط خود با والدین نسبت به نوجوانان سنین پایین‌تر دارند؛ با این حال مطالعات پیشنهاد کرده‌اند که صمیمیت هیجانی^۳ با والدین در طول این دوره باثبات باقی می‌ماند (میسلس و همکاران، ۱۹۹۸؛ سمتانا، متزجر و کمپیونه-بار، ۲۰۰۴). البته صمیمیت هیجانی فرزندان با والدین می‌تواند متأثر از عوامل دیگر روانی-اجتماعی از جمله هوش هیجانی (احمدی طهور سلطانی، کرمی و حسینی‌مدنی، ۱۳۹۳) و دارا بودن مهارت‌های زندگی (یوسفی، صفاری و ادهمیان، ۱۳۹۳) نیز باشد.

نتایج پژوهش ون رازین، فسکو و دایشن (۲۰۱۲) بر اهمیت ارتباط خانوادگی دلالت دارد و راستی، پویایی خانواده، به‌ویژه روابط والد-کودک، در بین قوی‌ترین پیش‌بینی‌کننده‌های سازش‌یافتگی کودک و نوجوان است (پارک و بریل، ۲۰۰۶). در واقع، تعاملات والد-کودک در نوجوانی بر شکل‌گیری و ارزیابی هویت و تغییرات کیفی در جدایی و دل‌بستگی هیجانی رو به ظهور در بزرگسالی، اثر دارد (لیچوارک-اسکف و همکاران، ۲۰۰۸؛ لویکس و همکاران، ۲۰۰۷). به‌طوری‌که میزان نظارت والدین بر ارتباط با همسالان منحرف می‌تواند پیش‌بینی‌کننده سوء‌مصرف مواد در اوایل نوجوانی باشد؛ همچنین عموماً نقش ارتباط خانوادگی برای پیش‌بینی استفاده مواد تا اواخر نوجوانی ادامه دارد. بنابراین نظارت والدین و کیفیت ارتباط خانوادگی، به‌طور غیرمستقیم استفاده از مواد را در آینده از طریق همسالان منحرف پیش‌بینی می‌کند.

1. Identity status theory
2. Autonomy
3. Emotional closeness

تاثیر آموزش برنامه تحول ...

ارتباط مثبت والد- نوجوان از جمله سطوح بالای حمایت (هلسن و همکاران، ۲۰۰۰؛ وزسنای و بلیستن، ۲۰۰۶؛ شبیر و همکاران، ۲۰۰۷؛ مدوز، براون و الدر، ۲۰۰۶)، صمیمیت^۱ (گرینبرگر، چن، تالی و دانگ، ۲۰۰۰) و تصدیق^۲ (وزسونای و بلیستن، ۲۰۰۶) با سطوح پایین تری از نشانگان افسردگی در افراد جوان مرتبط می‌شود. سمنتانا (۱۹۹۵) توانست نشان دهد که فرزندپروری مستبدانه^۳ والدین با تعارض والد-کودک مرتبط بود. درحالی که درجه‌ای از تعارض با والدین در طول نوجوانی طبیعی است (سمنتانا، کمپونه-بار و متزجر، ۲۰۰۶)، تعارض مکرر، شدید و طولانی با سازش‌یافتگی روان‌شناختی ضعیف مرتبط می‌شود (برنجه و همکاران، ۲۰۱۰؛ شبیر و همکاران، ۲۰۰۷). در مقابل ارتباط منفی والد- نوجوان، از جمله سطوح بالای کنترل مستبدانه والدین^۴ و دخالت‌گری افراطی^۵ (ریگبای، اسلی و مارتین، ۲۰۰۷) و سطوح پایین ارتباط والدین ادراک‌شده^۶ (اکارد، نمارک-اسزتینر، استری و پری، ۲۰۰۶) به‌طور معناداری با بهزیستی منفی در نوجوانی مرتبط و اختلاف بیشتر در بین نوجوان و والدین با رضایت از زندگی پایین‌تر نوجوانان مرتبط است (فینی و انگ، ۲۰۰۲). به‌علاوه سطوح بالای انتقاد والدین با رفتار خودآسیبی در افراد جوان (ودیگ و نک، ۲۰۰۷) و پیش‌بینی‌کننده معناداری از آشفته‌گی در نوجوانان (کنی، دولی فیتزجرالد، ۲۰۱۳) مرتبط بوده است.

در این راستا، مطالعات در ارتباط با فرزندپروری در پی این هستند که چطور والدین می‌توانند تحول خود نوجوان را با دادن خودمختاری به فرزند خویش، در آنها تسهیل و ارتباط بین نسلی را بهبود بخشند (به‌طور مثال، فیرینگ و تاسکا، ۱۹۹۶). از آنجایی که در این دوره فرزندان در مقایسه با اوایل کودکی نسبت به ارزش‌های والدین خود حساس‌تر می‌شوند (بارنی، رانیری، اسکابینی و رسناتی، ۲۰۱۱)، در نتیجه ارتباط‌های خانوادگی اهمیت می‌یابد به‌طوری که یکی از مواردی که می‌تواند در تأثیرپذیری از ارزش‌های والدین اهمیت ویژه‌ای داشته باشد، کیفیت بهتر روابط خانوادگی است (اسکابینی و همکاران، ۲۰۰۶). به‌عبارت‌دیگر، در نوجوانان از خانواده‌های با ارتباط بهتر، احتمال بیشتری وجود دارد تا ارزش‌های خانوادگی خود را بپذیرند. ون‌رازین و همکاران (۲۰۱۲) بیان کرده‌اند که وجود مداخلات خانوادگی که افزایش‌دهنده نظارت والدین بر نوجوان سنین راهنمایی و دبیرستان باشد، برای کاهش خطر استفاده از مواد مؤثر هستند و به‌طور مشابهی، مداخلاتی که ارتباط والد-نوجوان را از طریق حل تعارضات، برقراری ارتباط و اعتماد هدف قرار می‌دهند، می‌توانند خطرات پیشروی نوجوان را در این زمینه (مصرف مواد) به‌طور معناداری کاهش دهند.

با توجه به تغییرات نوجوانی در جنبه‌های حساس ارتباطی و تعامل با افراد به خصوص افراد خانواده و اهمیت این دوره در آینده فرد، هدف پژوهش حاضر آموزش برنامه تحول نوجوان به والدین است تا با آشناسازی بحران‌ها و تحولات این دوره، بتوانند به شیوه مناسبی بر نوجوانان خود نظارت داشته و با آنان ارتباط برقرار کنند.

1. Warmth
2. Approval
3. Authoritarian
4. Authoritarian parental control
5. Over-intrusive
6. Perceived parental communication

روش

پژوهش حاضر از نوع شبه‌آزمایشی با طرح پیش‌آزمون- پس‌آزمون تک گروهی است. گروه نمونه به‌صورت در دسترس شامل ۴۰ نفر از مادران دانش‌آموزان مدارس غیرانتفاعی شهر تهران بود. این گروه متشکل از ۱۱ مادر (۲۷/۵ درصد) شاغل و ۲۹ نفر (۷۲/۵ درصد) غیرشاغل بودند. دوازده نفر (۳۰ درصد) از این مادران دارای تحصیلات زیردیپلم و دیپلم، چهار نفر (۱۰ درصد) فوق‌دیپلم، ۱۷ نفر (۴۲/۵ درصد) لیسانس و ۵ نفر (۱۲/۵ درصد) فوق‌لیسانس و بالاتر هستند و دو نفر نیز تحصیلات خود را یادداشت نکرده‌اند. میانگین سن این مادران ۴۰/۶۵ سال (با انحراف استاندارد ۷/۸۶) و دامنه تعداد فرزندان بین ۱ تا ۴ نفر (با میانگین ۲/۳۰ و انحراف استاندارد ۰/۷۲) گزارش شده است.

ابزارهای اندازه‌گیری

سیاهه رابطه والد- کودک: سیاهه رابطه والد- کودک^۱ توسط جرارد (۱۹۹۴) ساخته‌شده و شامل ۷۸ گویه، ۷ خرده‌مقیاس اصلی و یک خرده‌مقیاس روایی است. شیوه پاسخ‌دهی به آن در مقیاس لیکرت چهاردرجه‌ای (هرگز= ۱ تا همیشه= ۵) است. این پرسش‌نامه رابطه میان والدین و فرزندان را ارزیابی می‌کند و توسط والدین تکمیل می‌شود. حمایت والدینی^۲، رضایت از فرزند پروری^۳، مشارکت در فرزند پروری، ارتباط با فرزند، ایجاد محدودیت^۴، خودمختاری^۵ و جهت‌گیری نقش^۶ از مقیاس‌های اصلی و مقبولیت اجتماعی^۷ مقیاس روایی است. ضریب همسانی درونی گزارش شده برای این ابزار ۰/۸۲ و ضریب بازآزمایی آن ۰/۸۱ است. در این پژوهش از فرم کوتاه این سیاهه و خرده مقیاس‌های ارتباط با فرزند، ایجاد محدودیت و رضایت از فرزند پروری، استفاده گردید. ضرایب همسانی درونی به دست آمده برای این خرده‌مقیاس‌ها در پژوهش حاضر بین ۰/۷۹ و ۰/۸۴ بوده است.

مقیاس فرایندهای خانوادگی: این مقیاس بر اساس مدل محتوا و فرایند خانواده^۸ (سامانی، ۱۳۸۴ و ۲۰۰۵) و توسط سامانی (۱۳۸۶) برای اندازه‌گیری فرایندهای درون خانوادگی خانواده‌های ایرانی ساخته شده است. این ابزار دارای پنج خرده‌مقیاس مهارت ارتباطی، انسجام و احترام متقابل^۹، مهارت مقابله، تصمیم‌گیری و حل مسئله و باورهای مذهبی است. ضرایب همسانی درونی خرده‌مقیاس‌های این ابزار بین ۰/۸۱ و ۰/۸۹ و روایی آن مناسب گزارش شده است (سامانی، ۱۳۸۶). در پژوهش حاضر این ضرایب در دامنه ۰/۷۲ و ۰/۸۰ بود.

روش اجرا

کارگاه آموزشی تحول نوجوان ۱ برای والدینی طراحی شده است که فرزندان‌شان در دوره نوجوانی (۱۲ تا ۱۳ سالگی) بوده و به اقتضای سن خود رفتاری طبیعی دارند، نه آنها که اختلال‌های رفتاری داشته و به کمک متخصص نیاز دارند. هدف این کارگاه آموزشی ارائه اطلاعاتی از ویژگی‌های نوجوان در این

1. Parent^o Child Relationship Inventory (PCR)
2. Parental support
3. Satisfaction with parenting
4. Limit setting
5. Autonomy
6. Role orientation
7. Social desirability
8. Family content and process
9. Coherence and reciprocal regard

تاثیر آموزش برنامه تحول ...

دوران و آموزش شیوه‌های مؤثر برای برخورد‌های مستمری است که با نوجوانان در این مرحله پیش می‌آید؛ به‌گونه‌ای که مدیریت خانواده را ساده‌تر سازد و درگیری‌های روزمره را کاهش دهد.

این کارگاه آموزشی با استفاده از رویکرد شناختی رفتاری تدوین شده و مدل نظری و مفهومی آن از نظریه‌های تحولی گرفته شده است. پس از اعلان عمومی در یکی از مدارس شهر تهران از والدین دارای نوجوان جهت شرکت در جلسه عمومی معرفی و تبیین اهداف کارگاه تحول اوایل نوجوانی دعوت به عمل آمد. در انتهای این جلسه از افراد علاقه‌مند برای کارگاه ثبت‌نام به عمل آمد. به دلیل استقبال زیاد از کارگاه، امکان وارد کردن تمامی آنها در یک کارگاه ممکن نشد. از این‌رو این دو گروه ۲۰ نفری تشکیل شد. به‌منظور اجرای مداخله، دو گروه در دو کارگاه آموزشی مجزا و با شرایط و برنامه آموزشی کاملاً یکسان، هفته‌ای یک‌بار و طی ۵ جلسه دو ساعته آموزش را دریافت نمودند.

این کارگاه در نیمه دوم سال ۱۳۹۳ و محل برگزاری آن یکی از پژوهشکده‌های فعال در زمینه خانواده و واقع در شهر تهران بود. لازم به ذکر است که در این کارگاه فقط مادران شرکت داشته‌اند. اجرای کارگاه توسط مدرسان آموزش دیده و تحت سرپرستی یک متخصص روان‌شناسی بالینی صورت گرفت. در جلسات اول و آخر کارگاه نیز پیش‌آزمون و پس‌آزمون اجرا شد. همچنین در پایان هر جلسه یک کلیپ اخلاقی- تربیتی به مدت چند دقیقه برای مخاطبان پخش شد. محتوای کارگاه تحول نوجوان به شرح جدول ۱ است.

جدول ۱. محتوای کارگاه آموزشی تحول نوجوانی ۱

جلسه	عنوان	محتوی و تکنیک‌های آموزش داده شده
یکم	راهکارهای ارتباطی غیرمؤثر	۱. امر و نهی کردن، دست‌زدادن؛ ۲. تهدیدکردن، خط و نشان کشیدن؛ ۳. موعظه و نصیحت کردن؛ ۴. توصیه کردن و ارائه راه‌حل؛ ۵. سخنرانی کردن؛ ۶. انتقادکردن و مقصر دانستن؛ ۷. تعریف و تمجیدکردن؛ ۸. تحقیر و شرم‌نده کردن؛ ۹. تعبیر و تفسیرکردن؛ ۱۰. همدردی، حمایت کردن و اطمینان دادن؛ ۱۱. سؤال پیچ کردن؛ ۱۲. حرف را عوض کردن، کنارکشیدن و نیشخند زدن.
دوم	ارتباط مؤثر	۱ - گوش کردن فعال: منظور از گوش کردن فعال چیست؟ ۲ - استفاده از جملاتی که با «من» آغاز می‌شود.
سوم	آشنایی با برخی از ویژگی‌های اوایل نوجوانی	ویژگی‌های اوایل نوجوانی رشد ذهنی یکی از مسائل شایع رشد ذهنی: مخالفت با اقتدار والدین
چهارم	آشنایی با رشد مفهوم خود	یکی از مسائل شایع رشد شخصیتی: ابراز وجود رشد جسمی یکی از مسائل شایع رشد جسمی: خودهوشیاری
پنجم	آشنایی با رشد اجتماعی و عاطفی در اوایل نوجوانی	یکی از مسائل شایع رشد اجتماعی: انتخاب دوست رشد عاطفی یکی از مسائل شایع رشد عاطفی: طغیان احساسات

یافته‌ها

یافته‌های توصیفی حاصل از ابزارهای پژوهش در مراحل پیش‌آزمون و پس‌آزمون در جدول ۲ ارائه شده است.

جدول ۲. خلاصه یافته‌های توصیفی نمره‌های سیاهه رابطه والد- کودک و فرایندهای خانوادگی گروه نمونه در مراحل پیش و پس‌آزمون

پس‌آزمون		پیش‌آزمون		خرده مقیاس	مقیاس
انحراف میانگین معیار	میانگین	انحراف معیار	میانگین		
۳/۹۱	۴۲/۴۶	۳/۵۶	۴۲/۰۰	رضایت از فرزند پروری	ارتباط
۲/۸۳	۳۳/۹۴	۲/۹۵	۳۳/۹۱	ارتباط با فرزند	والد- فرزند
۴/۳۱	۳۴/۷۰	۵/۱۵	۳۳/۳۲	ایجاد محدودیت	
۲/۵۸	۱۶/۶۶	۲/۹۰	۱۶/۰۶	مهارت ارتباطی	
۴/۱۶	۳۱/۵۵	۴/۷۱	۳۰/۰۳	انسجام و احترام متقابل	فرایندهای خانوادگی
۱/۸۶	۲۲/۲۲	۲/۲۸	۲۱/۵۹	باورهای مذهبی	
۵/۴۵	۴۰/۰۸	۶/۴۷	۳۷/۹۲	مهارت مقابله	
۴/۶۴	۳۳/۵۸	۵/۳۳	۳۲/۰۲	تصمیم‌گیری و حل مسئله	

یافته‌های توصیفی گروه نمونه بر اساس مقیاس ارتباط والد- فرزند نشان می‌دهند که شرکت در کارگاه آموزشی، منجر به افزایش کمی در میانگین خرده‌مقیاس‌های این مقیاس در مرحله پس‌آزمون نسبت به پیش‌آزمون شده است. این در حالی است که داده‌های حاصل از مقیاس فرایندهای خانوادگی نشان از افزایش میانگین برخی از خرده‌مقیاس‌ها دارد.

برای تحلیل داده‌های مربوط به مقیاس والد- فرزند از تحلیل واریانس چندمتغیری با طرح اندازه‌گیری مکرر استفاده شد. لازم به ذکر است که قبل از انجام تحلیل در گام اول غربال‌گری نمرات خرده‌مقیاس‌ها به منظور شناسایی داده‌های پرت و خارج از دامنه صورت گرفت. بررسی فاصله ماهالانوبیس^۱ این داده‌ها نیز نشان داد این مقدار بیشینه این شاخص برای متغیرها ۱۳/۳۸ است که مقدار بیشینه آن کمتر از مقدار بحرانی آن (توزیع خی دو با درجه آزادی ۶) یعنی ۱۶/۸۱ است. از سوی دیگر شاخص بیشینه مقدار فاصله کوک^۲ برای این داده‌ها نیز ۰/۶۱ به دست آمد که از مقدار بحرانی آن یعنی یک کمتر است. در گام بعدی توزیع بهنجار متغیرها، رابطه خطی، نبود رابطه هم‌خطی چندگانه متغیرهای وابسته مورد بررسی قرار گرفت (میرز، گامست و گوارینو، ۲۰۰۶، تاباخنیک و فیدل، ۲۰۰۷).

بهنجاری توزیع نمرات نیز با بررسی شاخص ویلک- شاپیرو^۳ انجام شد. بررسی این مفروضه با داده‌های پژوهش حاضر نشان از برقراری آن داشت. به پیشنهاد میرز و همکاران (۲۰۰۶) در صورتی که این شاخص در سطح کوچک‌تر از ۰/۰۱ معنادار نباشد، می‌توان برقراری توزیع بهنجار را برای متغیرهای مورد بررسی در نظر گرفت. خطی بودن رابطه بین متغیرها نیز با بررسی نمودار پراکنش

1. Mahalanobis distance
2. Cook's distance
3. Shapiro- Wilk

تاثیر آموزش برنامه تحول ...

داده‌ها صورت گرفت که این نمودارها مورد خاصی از غیرخطی بودن را نشان ندادند. برقراری مفروضه هم‌خطی و تکنیکی از طریق بررسی کمترین مقدار ضرایب تحمل^۱ (۰/۲۴) و بیشترین مقدار عامل افزایش واریانس^۲ (۴/۱۵) متغیرهای وابسته نشان داد که نمرات هیچ دو خرده‌مقیاس‌ها دارای شرایط هم‌خطی نیستند. این یافته بدین معنا است که بخش اعظمی از واریانس این متغیرها به‌وسیله سایر متغیرهای موجود در پژوهش تبیین شده و واریانس یگانه^۳ معناداری برای تحلیل دارا است. (تاباخنیک و فیدل، ۲۰۰۷؛ پالانت، ۲۰۰۷). بنابراین پس از اطمینان از برقراری مفروضه‌ها، تحلیل داده‌ها و آزمون وجود یا عدم وجود تفاوت معنادار آماری در بین میانگین‌های خرده‌مقیاس‌های مراحل پیش و پس‌آزمون انجام شد. نتایج حاصل از آزمون درون‌آزمودنی داده‌های مقیاس والد-فرزند نشان داد که نیمرخ میانگین‌های دو مرحله پیش‌آزمون و پس‌آزمون تفاوت معناداری از هم ندارند (۰/۱۷) η^2 و $p > 0/05$ و (۲۹ و ۳) $df =$ و $F = 1/89$ و $W = 0/84$. بررسی نتایج آزمون تحلیل واریانس یک‌راهه هم نشان داد که تنها میانگین‌های خرده‌مقیاس ایجاد محدودیت بین مراحل پیش‌آزمون و پس‌آزمون تفاوت معناداری در سطح $p < 0/05$ دارند (جدول ۳). اندازه اثر مربوط به این خرده‌مقیاس‌ها در دامنه ضعیف قابل طبقه‌بندی است.

جدول ۳. خلاصه یافته‌های تحلیل واریانس یک‌راهه میانگین خرده‌مقیاس‌های رابطه والد-کودک

خرده‌مقیاس	نوع سوم مجموع مجذورات	درجات آزادی	نسبت F	سطح معناداری	مربع ایتمی سهمی
رضایت از فرزندپروری	۳/۳۵	۱	۱/۵۴	۰/۲۲	۰/۰۵
ارتباط با فرزند	۰/۰۲	۱	۰/۰۱	۰/۹۳	۰/۰۰۱
ایجاد محدودیت	۳۰/۲۷	۱	۵/۶۷	۰/۰۲	۰/۱۶

در مورد داده‌های مربوط مقیاس فرایندهای خانوادگی بررسی فاصله ماه‌لانو بیس نشان داد که مقدار بیشینه این شاخص برای داده‌های حاضر ۲۰/۷۰ است که مقدار بیشینه آن کمتر از مقدار بحرانی آن (توزیع خی دو با درجه آزادی ۱۰) یعنی ۲۳/۲۱ می‌باشد. از سوی دیگر شاخص بیشینه مقدار فاصله کوک برای این داده‌ها نیز ۰/۳۲ به دست آمد که از مقدار بحرانی آن یعنی یک کمتر است. بررسی شاخص ویلک-شاپیرو نیز نشان از برقراری توزیع بهنجار برای داده‌های مربوط به فرایندهای خانوادگی داشت. نمودار پراکنش متغیرها نیز شکلی برای پذیرش غیرخطی بودن روابط نشان ندادند. کمترین مقدار ضرایب تحمل (۰/۱۱) و بیشترین مقدار عامل افزایش واریانس (۸/۹۸) متغیرهای وابسته نشان داد که نمرات هیچ دو خرده‌مقیاس‌ها دارای شرایط هم‌خطی نیستند. لذا پس از اطمینان از برقراری مفروضه‌ها، انجام تحلیل اندازه‌گیری‌های مکرر و آزمون اثرات درون‌آزمودنی‌ها بر روی داده‌های حاصل از مقیاس فرایندهای خانوادگی نشان داد نیمرخ میانگین‌های دو مرحله پیش‌آزمون و پس‌آزمون تفاوت معناداری از هم دارند (۰/۳۷) $\eta^2 =$ و $p < 0/05$ و (۲۷ و ۵) $df =$ و $F = 3/23$ و $W = 0/63$. بررسی نتایج آزمون تحلیل واریانس یک‌راهه هم نشان داد که در بین این دو مرحله میانگین خرده‌مقیاس‌های

1. Tolerance
2. Variance Increasing Factor (VIF)
3. Unique variance

انسجام و احترام متقابل، مهارت مقابله و تصمیم‌گیری و حل مسئله تفاوت معناداری در سطح $p < 0/05$ دارند و این در حالی است که میانگین‌های دو خرده‌مقیاس مهارت‌های ارتباطی و باورهای مذهبی تفاوتی در این سطح معناداری نشان ندادند (جدول ۴). مقایسه اثربخشی آموزش ارائه‌شده بر اساس شاخص مربع ایتای سهمی بر خرده‌مقیاس‌های فرایندهای خانوادگی نشان می‌دهد بالاترین اندازه اثر آن بر خرده‌مقیاس‌های انسجام و احترام متقابل و تصمیم‌گیری و حل مسئله بوده است.

جدول ۴. خلاصه یافته‌های تحلیل واریانس یک‌راهه میانگین خرده‌مقیاس‌های فرایندهای خانوادگی

خرده‌مقیاس	نوع سوم مجموع مجزورات	درجات آزادی	نسبت F	سطح معناداری	مربع ایتای سهمی
مهارت ارتباطی	۵/۷۶	۱	۳/۶۶	۰/۰۶	۰/۱۱
انسجام و احترام متقابل	۳۶/۸۳	۱	۱۱/۹۹	۰/۰۰۲	۰/۲۸
باورهای مذهبی	۶/۲۵	۱	۳/۶۱	۰/۰۶	۰/۱۰
مهارت مقابله	۷۴/۰۱	۱	۹/۰۰	۰/۰۰۵	۰/۲۳
تصمیم‌گیری و حل مسئله	۳۹/۱۵	۱	۱۱/۵۷	۰/۰۰۲	۰/۲۷

بحث و نتیجه‌گیری

یافته‌ها نشان دادند که ارتباط والد-کودک بعد از برنامه آموزشی تغییر قابل توجهی نداشته و از بین خرده‌مقیاس‌های آن، تنها مورد ایجاد محدودیت افزایش معناداری را دربرداشته است؛ در واقع با توجه به اندازه اثر خرده‌مقیاس‌ها می‌توان ادعان داشت که برنامه آموزشی حاضر دارای اثرات ضعیفی بوده است. متغیر وابسته دیگری که در این پژوهش مورد مطالعه قرار گرفت، فرایندهای خانوادگی بود که بعد از آموزش برنامه حاضر تغییر محسوسی را نشان داد و از بین خرده‌مقیاس‌های آن، انسجام و احترام متقابل، مهارت مقابله و تصمیم‌گیری و حل مسئله افزایش معناداری داشتند؛ در حالی که خرده‌مقیاس‌های دیگر فرایندهای خانوادگی از جمله مهارت‌های ارتباطی و باورهای مذهبی هر چند در میانگین‌های خود افزایشی را در دامنه گرایش به معناداری نشان داد، به‌رحال معنادار نبودند. نکته دیگری که از یافته‌ها مشخص شد این بود که بیشترین اثر آموزشی برنامه حاضر بر خرده‌مقیاس انسجام و احترام متقابل و تصمیم‌گیری و حل مسئله بوده است.

با توجه به این که در مقیاس ارتباط والد-فرزند، خرده‌مقیاس ایجاد محدودیت افزایش معناداری را نشان داده است، شاید این افزایش را بتوان به این نسبت داد چون والدین با اهمیت این دوره آشنا شدند، با این فرض که در همین ابتدا اگر محدودیت بیشتری برقرار کنند می‌توانند کنترل بیشتری بر فرزند خود در طول دوره‌های بعدی داشته باشند، ممکن است محدودیت خود را افزایش داده باشند. دو خرده‌مقیاس دیگر مقیاس ارتباط والد-کودک، یعنی رضایت از فرزندپروری و ارتباط با فرزند، هر چند افزایشی را در میانگین‌ها داشتند، ولی این میزان ضعیف بوده است. شاید این میزان افزایش، اگر ارزیابی پیگیرانه به عمل می‌آمد در طول زمان افزایش می‌یافت. به هر حال اوایل نوجوانی دوره حساسی است و

تأثیر آموزش برنامه تحول ...

در واقع دوره نوجوانی به بعد زمانی است که فردیت^۱ به عنوان یک امر مهم تحولی در نوجوانی مورد ملاحظه قرار می‌گیرد (کرز و والپر، ۲۰۰۸؛ پاکلک لوپسک، ۲۰۰۶) و شاید این عامل به عنوان متغیری مداخله‌گر در اثرگذاری برنامه حاضر در بهبود ارتباط والد- کودک تداخل ایجاد می‌کند. فردیت به معنای به دست آوردن خودمختاری است، در حالی که تعلق به والدین حفظ می‌شود. به این ترتیب خودمختاری عامل مهمی در نوجوانی است که می‌تواند گاه از دیدگاه والدین به صورت رفتارهای سرکشانه تلقی شده و ممکن است مانع ارتباط مؤثر گردد. همچنین عوامل دیگری از جمله شخصیت والدین و نوجوان (دنيسن و همکاران، ۲۰۰۹؛ دی هان و همکاران، ۲۰۱۲) نیز در ارتباط والد- فرزند در دوره نوجوانی تأثیر می‌گذارند که بایستی در برنامه‌های آموزشی به این مهم نیز توجه گردد.

علاوه بر موارد گفته شده، در ارتباط با رضایت از فرزندپروری می‌توان اشاره داشت که این مورد احتمالاً نیاز به گذشت زمان دارد و والدین با توجه به کاربست آموزه‌های حاصل از کارگاه آموزشی و آگاهی از زیر و بم‌ها و نوسانات دوره نوجوانی، ممکن است به این مورد پی ببرند که روش‌های فرزندپروری آنها آن قدر هم دچار اشکال نیست، بلکه مشکلات رفتاری فرزندان خود را بیشتر به تحولات این دوره نسبت دهند. والدین با آموزش در زمینه نوجوانی متوجه می‌شوند فرزند آنان که به‌تازگی ساختارهای شناختی را اکتساب کرده، ممکن است در درک دیدگاه والدین خود مشکل داشته و در اوایل و اواسط نوجوانی میانی هنوز به لحاظ ساختارهای شناختی بی‌ثبات باشد (گلیش و کافلین، ۲۰۰۲؛ کیدول و همکاران، ۱۹۸۳)، بنابراین والدین احتمالاً صبوری بیشتری نشان می‌دهند و در نتیجه از فرزندپروری خود احساس رضایت بیشتری می‌کنند.

همان‌طور که در قسمت یافته‌ها بیان شد، خرده‌مقیاس‌های انسجام و احترام متقابل، مهارت مقابله و تصمیم‌گیری و حل مسئله افزایش معناداری داشته‌اند که این یافته با محتوای برنامه آموزشی در آموزش راهکارهای ارتباطی و رویکرد شناختی- رفتاری که برنامه حاضر در آموزش این راهکارها به کار می‌گیرد، همسو است.

پژوهش حاضر خالی از محدودیت پژوهشی نیز نبود. یکی از محدودیت‌ها این که ابزارهای به کار گرفته شده فقط توسط والدین تکمیل شد و هیچ نقطه‌نظری در ارتباط با دیدگاه نوجوانان در ارتباط با تغییرات صورت گرفته در رفتار والدین آنها منعکس نمی‌کند؛ از این رو به پژوهشگران پیشنهاد می‌شود که در پژوهش‌های خود از ابزارهایی در این ارتباط استفاده نمایند. به علاوه، طرح آزمایشی مورد استفاده طرحی است فاقد گروه کنترل و از این رو نمی‌توان با اطمینان اذعان داشت که تغییرات ایجاد شده ناشی از اثرات برنامه آموزشی بوده، به طوری که شاید والدین تحت تأثیر موارد دیگری از جمله حساس‌سازی به وسیله ابزارها در پیش‌آزمون بوده‌اند. بنابراین برای برطرف شدن این محدودیت پیشنهاد می‌گردد که در پژوهش‌های آتی از گروه کنترل استفاده شود. همچنین پیشنهاد می‌گردد متغیرهای دیگری نظیر ویژگی‌های شخصیتی والدین و نوجوان که می‌تواند به عنوان متغیر تعدیل‌گر در اثرگذاری مداخلات و برنامه‌های آموزشی نقش داشته باشند، مورد توجه قرار گیرد. در نهایت، نکته دیگری که می‌توان به عنوان پیشنهاد برای پژوهش‌های آتی مد نظر قرار گیرد، آموزش تغییرات و تحولات نوجوانی به خود نوجوان است؛ بنابراین به پژوهشگران پیشنهاد می‌شود که در برنامه خود آموزش مستقیم نوجوانان را نیز مدنظر قرار دهند و میزان تأثیر آن را با آموزش والدین به تنهایی و به صورت ترکیبی مورد مقایسه قرار دهند.

1. Individuation

تقدیر و تشکر: از جناب آقای دکتر محسن شکوهی یکتا- دانشیار محترم دانشگاه تهران- و همکاران پژوهشگر روزبه که در کلیه مراحل انجام این پروژه پژوهشی و تالیف مقاله، نویسندگان را یاری داده‌اند، تشکر و قدردانی می‌نماییم.

منابع

احمدی طهور سلطانی، م؛ کرمی، م؛ و حسینی‌المدنی، س.ع. (۱۳۹۳). مقایسه هوش هیجانی و خودتنظیمی دانش‌آموزان پسر سال اول متوسطه تیزهوش و عادی. *فصلنامه پژوهش‌های کاربردی در روانشناسی تربیتی*، ۱، ۷۱-۷۹.

یوسفی، ر؛ صفاری، م؛ و ادهمیان، الف. (۱۳۹۳). اثربخشی آموزش مهارت‌های زندگی بر پرخاشگری و انسجام خانواده دانش‌آموزان. *فصلنامه پژوهش‌های کاربردی در روانشناسی تربیتی*، ۱، ۴۰-۵۱.

سامانی، س. (۱۳۸۴). *مدل فرایند و محتوای خانواده در انتخاب همسر*. کنگره پژوهش‌های روان‌پزشکی و روانشناسی در ایران. تهران، ۳۰-۲۸ اردیبهشت‌ماه.

سامانی، س. (۱۳۸۶). تهیه و طراحی مقیاس فرایندهای خانوادگی برای خانواده‌های ایرانی. *مجله روان‌پزشکی و روانشناسی بالینی ایران*، ۴(۲)، ۱۶۸-۱۶۲.

Ackard, D. M., Neumark-Sztainer, D., Story, M., & Perry, C. (2006). Parent-child connectedness and behavioral and emotional health among adolescents. *American Journal of Preventive Medicine*, 30, 59° 66.

Barni, D., Ranieri, S., Scabini, E., & Rosnati, R. (2011). Value transmission in the family: do adolescents accept the values their parents want to transmit? *Journal of Moral Education*, 40, 105° 121.

Branje, S. J. T., Hale, W. W., Frijns, T., & Meeus, W. H. J. (2010). Longitudinal associations between perceived parent-child relationship quality and depressive symptoms in adolescence. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 38, 751° 763.

Cheng, S., & Chan, A. C. M. (2004). The multidimensional scale of perceived social support: dimensionality and age and gender differences in adolescents. *Personality and Individual Differences*, 37, 1359° 1369.

De Goede, I., Branje, S., & Meeus, W. (2009). Developmental changes in adolescents perceptions of relationships with their parents. *Journal of Youth and Adolescence*, 38, 75° 88.

De Haan, A. D., Dekovic, M., & Prinzie, P. (2012). Longitudinal impact of parental and adolescent personality on parenting. *Journal of Personality and Social Psychology*, 102, 189° 199.

Denissen, J. J. A., Van Aken, M. A. G., & Dubas, J. S. (2009). It takes two to tango: how parents and adolescents personalities link to the quality of their mutual relationship. *Developmental Psychology*, 45, 928° 941.

Erikson, E. (1968). *Identity, youth, and crisis*. New York: Norton.

Feiring, C., & Taska, L.S. (1996). Family self-concept: Ideas on its meaning. In B.A. Bracken (Ed.), *Handbook of self-concept: Developmental, social, and clinical considerations*. New York: John Wiley.

Furman, W., & Buhrmester, D. (1992). Age and sex difference in perceptions of networks of personal relationships. *Child Development*, 63, 103° 115.

Gerard, A. B. (1994). *Parent-Child Relationship Inventory (PCRI) Manual*. Los Angeles, WPS.

- Golish, T. D., & Caughlin, J. P. (2002). I d rather not talk about it: Adolescents and young adults use of topic avoidance in stepfamilies. *Journal of Applied Communication Research*, 30, 78° 106.
- Greenberger, E., Chen, C., Tally, S. R., & Dong, Q. (2000). Family, peer, and individual correlates of depressive symptomology among U.S. and Chinese adolescents. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 68, 209° 219
- Helsen, M., Vollebergh, W., & Meeus, W. (2000). Social support from parents and friends and emotional problems in adolescence. *Journal of Youth and Adolescence*, 29, 319° 335.
- Kenny, R., Dooley, B., & Fitzgerald, A. (2013). Interpersonal relationships and emotional distress in adolescence, *Journal of Adolescence*, 36, 351° 360.
- Kidwell, J., Fischer, J. L., Dunham, R. M., & Baranowski, M. (1983). Parents and adolescents: Push and pull of change. In H. I. McCubbin & C. R. Figley (Eds.), *Stress and the family*, Vol. I: Coping with normative transitions. New York: Brunner/Mazel.
- Kruse, J., & Walper, S. (2008). Types of individuation in relation to parents: predictors and outcomes. *International Journal of Behavioral Development*, 32, 390° 400.
- Kwak, K. (2003). Adolescents and Their Parents: A Review of Intergenerational Family Relations for Immigrant and Non-Immigrant Families. *Human Development*, 46, 115° 136.
- Lichtwarck-Aschoff, A., van Geert, P., Bosma, H. A., & Kunnen, E. S. (2008). Time and identity: A framework for research and theory formation. *Developmental Review*, 28, 370° 400.
- Luyckx, K., Soenens, B., Vansteenkiste, M., Goossens, L., & Berzonsky, M. (2007). Parental psychological control and dimensions of identity formation in emerging adulthood. *Journal of Family Psychology*, 21, 546° 550.
- Marcia, J.E. (1966). Development and validation of ego-identity status. *Journal of Personality and Social Psychology*, 3, 551° 558.
- Mayseless, O., Wiseman, H., & Hai, I. (1998). Adolescents relationships with father, mother, and same-gender friend. *Journal of Adolescent Research*, 13, 101° 123.
- Meadows, S. O., Brown, J. S., & Elder, G. H. (2006). Depressive symptoms, stress, and support: gendered trajectories from adolescence to young adulthood. *Journal of Youth and Adolescence*, 35, 89° 99.
- Meyers LS, Gamst G, & Guarino A. (2006). *Applied multivariate research: Design and interpretation*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Montemayor, R. (1983). Parents and adolescents in conflict: all families some of the time and some families most of the time. *Journal of Early Adolescence*, 3, 83° 103.
- Padilla-Walker, L. (2007). Characteristics of mother° child interactions related to adolescents positive values and behaviors. *Journal of Marriage and Family*, 69, 675° 686.
- Pallant, J. (2007). *SPSS Survival Manual (3rd ed.): A Step by Step Guide to Data Analysis using SPSS (Version 15)*. Maidenhead: Open University Press.
- Parke, R. D., & Buriel, R. (2006). Socialization in the family: ethnic and ecological perspectives. In N. Eisenberg (Ed.). *Handbook of child psychology*, John Wiley & Sons.
- Phinney, J. S., & Ong, A. D. (2002). Adolescent-parent disagreements and life satisfaction in families from Vietnamese- and European-American backgrounds. *International Journal of Behavioral Development*, 26, 556-561.

- Puklek Levpuscek, M. (2006). Adolescent individuation in relation to parents and friends: age and gender differences. *European Journal of Developmental Psychology*, 3, 238° 264.
- Rigby, K., Slee, P. T., & Martin, G. (2007). Implications of inadequate parental bonding and peer victimization for adolescent mental health. *Journal of Adolescence*, 30, 801° 812.
- Samani, S. (2005). *Family process and content model*. Paper presented in International Society for Theoretical Psychology Conference, 20-24 June, Cape Town, South Africa
- Santrock, J. W. (2003). *Adolescence* (9th ed.). Iowa: McGraw-Hill.
- Scabini, E., Marta, E., & Lanz, M. (2006). *The transition to adulthood and family relations. An intergenerational perspective*. Hove, UK: Psychology Press.
- Scholte, R. H. J., Van Lieshout, C. F. M., & Van Aken, M. A. G. (2001). Perceived relational support in adolescence: dimensions, configurations, and adolescent adjustment. *Journal of Research on Adolescence*, 11, 71° 94.
- Sheeber, L. B., Davis, B., Leve, C., Hops, H., & Tildesley, E. (2007). Adolescent s relationships with their mothers and fathers: associations with depressive disorder and sub-diagnostic symptomology. *Journal of Abnormal Psychology*, 116, 144° 154.
- Smetana, J. (1995). Conflict and coordination in adolescent-parent relationships. In S. Shulman (Ed.), *Close relationships and socio-emotional development* (pp. 155° 184). Norwood, NJ: Ablex.
- Smetana, J. G. (1995). Parenting styles and conceptions of parental authority during adolescence. *Child Development*, 66, 299° 316.
- Smetana, J. G. (1996). An adolescent-parent conflict: Implications for adaptive and maladaptive development. In D. Cicchetti & S. Toth (Eds.), *Rochester symposium on developmental psychopathology*. Rochester, NY: University of Rochester Press.
- Smetana, J. G., Metzger, A., Gettman, D. C., & Campione-Barr, N. (2006). Disclosure and secrecy in adolescent-parent relationships. *Child Development*, 77, 201° 217.
- Smetana, J. G., Metzger, A., & Campione-Barr, N. (2004). African American late adolescents relationships with parents: developmental transitions and longitudinal patterns. *Child Development*, 75, 932° 947.
- Tabachnick, B.G., & Fidell, L.S. (2007). *Using Multivariate Statistics* (5th Ed). Boston: Pearson Education, Inc.
- Van Ryzina, M. J., Fosco, G. M., & Dishion, T. J. (2012). Family and peer predictors of substance use from early adolescence to early adulthood: An 11-year prospective analysis. *Addictive Behaviors*, 37, 1314° 1324.
- Vazsonyi, A. T., & Belliston, L. M. (2006). The cultural and developmental significance of parenting processes in adolescent anxiety and depression symptoms. *Journal of Youth and Adolescence*, 35, 491° 505.
- Wedig, M. M., & Nock, M. K. (2007). Parental expressed emotion and adolescent self-injury. *Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry*, 46, 1171° 1178.